

Taner Akçam – Sevr ve Lozan’ı ortak noktaları üzerinden okumak

Posted on 22/12/2023

Sevr ve Lozan bugüne kadar, birbirinin tam zıttı iki antlaşma olarak okundu. Toprak ve sınırlar konusunda bu zıtlık doğru olabilir. Ama Sevr ve Lozan bunun dışında çok ciddi ortaklıklara ve benzerliklere sahipti. Vatandaşlık hakları, azınlıkların korunması ve savaş suçlarının tazmini konusunda ortak noktalar içeriyordu. Hatta bazı maddeler, başlıklar dahil birbirilerinin kopyası idiler. Peki bu ortaklık niye görülmedi ve konuşulmadı? Bunun bugün ve yarın açısından anlamı ne?

Ortadoğu’da iki blok yine karşı karşıya mı?

Ortadoğu belki de Sevr ve Lozan’ın ikinci raundunu yaşıyor. Bölgede, tıpkı geçmişte olduğu gibi, toprak ve sınır meseleleri, bazı ulusların temel demokratik hakları (Filistinliler ve Kürtler) ve adalet arayışları içe içe geçmiş durumda... Devletler arası istikrar ve barışın sağlanması, insanların adalet arayışlarına cevap veren demokratik rejimlerin oluşması, coğrafyanın insanların etnik-din kökenlerinden bağımsız ortak ev olarak örgütlenebilmesi hepimizin ortak özlemi. Politik olarak gerçekleşmesinin çok uzak olduğunu tahmin etmekte zorlanmayacağımız böylesi bir hayalin önemli ön koşullarından birisi de açık ki bölge insanların kendileri ve tarihleri üzerine konuşmalarının ortak dilini yaratabilmeleridir.

Aslında Sevr ve Lozan antlaşmaları böylesi bir dilin yaratılması için uygun bir zemin sunmaktaydı ama bu şans kullanılmadı. Bunun en önemli nedeni Sevr ve Lozan’ın bugüne kadar esas olarak ve sadece toprak ve sınır sorunları perspektifinden ele alınması ve birbirinin tam zıddı iki antlaşma olarak okunmasıydı. Sevr ve Lozan’ın bu tarz okunması

sadece geçmişteki büyük kitlesel katliamların ve adalet arayışlarının üstünün örtülmesi sonucunu doğurmadı; bugünkü demokrasi ve insan hakları gibi sorunların ve adalet arayışlarının köklerinin dünde yattığının da üstünü örttü.

Sevr ve Lozan'ın ortak başlıklar ve ortak maddeleri

Sevr ve Lozan'ın toprak ve sınır tartışmaları ötesine geçen boyutları vardır ve iki antlaşma çok önemli ortaklık ve benzerlikler taşımaktadır. Bu noktalar, “vatandaşlık hakları ve bireylerin ve toplulukların adalet arayışlarıyla” ilgilidir. Antlaşmalar bu boyutları ile ilgili olarak kıyaslanmadı ve birlikte ele alınıp değerlendirilmediler. Örneğin, Sevr Antlaşması'nın Kesim XII Uyrukluk (Nationality) başlığıyla ele alınan maddeleri (123-131, toplam 9 maddedir) Lozan Antlaşması'nda da aynen tekrar edilir (30-36, toplam 6 maddedir). Lozan Antlaşması'nda başlık da, maddeler de Sevr Antlaşması'ndan hemen hiçbir değişiklik yapılmadan, aynen alınmıştır. Sadece değişen koşullar nedeniyle bazı maddelere yer verilmemiş ve bazı zorunlu değişiklikler yapılmıştır, o kadar. Örneğin, Lozan'da Osmanlı yerine Türk veya Türkiye ifadeleri kullanılmıştır (eklemek gerekir ki, Türkiye ifadesi Sevr'de de sıkça kullanılmıştır). [1]

Sevr Antlaşması'nın Bölüm IV Azınlıkların Korunması (Protection of Minorities) başlığıyla ele alınan maddeleri (140-151, toplam 12 maddedir) Lozan Antlaşması'nın ilgili maddeleriyle (37-45, toplam 9 maddedir) aynı muhtevaya sahiptir. Özellikle azınlık haklarının korunmasıyla ilgili yükümlülükler her iki antlaşmada da aynen tekrar edilmiştir. Değişen koşullar nedeniyle Lozan'da madde sayısı azaltılarak bazı dil düzeltmeleri yapılmıştır. Önemli bir değişiklik, Sevr Antlaşması'nda yer alan zorla din değiştirmeler, Müslüman evlerdeki kadın ve çocuklar ve Ermeni mallarının iadesi konularıyla ilgilidir. Lozan'da bu hususlar yer almayacaktır. Sadece Lozan 65'te malların iadesi konusuna değinilecektir.

Eklenmesi gereken Sevr Antlaşması'nda Bölüm VII'de Yaptırımlar başlığıyla yer alan

maddelerdir. Bu maddeler adalet arayışıyla doğrudan ilgiliydiler ve savaş dönemi işlenen suçlar nedeniyle yargılamaların nasıl yapılacağını düzenliyorlardı, (226-230, toplam 5 maddedir). Lozan'da ise genel af ilan edildiği için bu maddelerin bir hükmü kalmamıştı.

Sevr ve Lozan'ın konuşulmayan ortak maddeleri

Bildiğim kadarıyla Sevr ve Lozan arasında toprak sınır sorunları ötesindeki bu ortaklık ve benzerliklere bugüne kadar dikkat çeken olmadı. Eleştirel tarihçiler bile iki antlaşma arasındaki benzerlikleri yok saydılar. Önemli bir ayrıntı şu idi: Sevr'in ilgili maddeleri hemen hiç tartışılmadı, tümünden yok sayıldı. Lozan için ise sadece antlaşmanın 37-45'inci maddeleri ve ayrı bir antlaşma olarak imzalanan mübadeleyle sınırlı bir tartışma yapıldı. Antlaşmaların "vatandaşlık hakları ve bireylerin ve toplulukların adalet arayışlarıyla" ilgili maddeleri niçin hiçbir biçimde dikkat çekmedi ve üzerine konuşulmadı? Konuyu anlamak için, tartışmalarda ihmal edilen maddelere yakından bakmak gerekmektedir.

Lozan'ın 30-36'ncı maddeleri, tıpkı Sevr'in 123-131'inci maddeleri gibi Osmanlı vatandaşlarının eski ve yeni buldukları yerlere bağlı olarak vatandaşlık ve mal-mülk haklarını düzenlemekteydi. İlgili maddelere göre Osmanlı vatandaşları, imparatorluk toprakları üzerinde kurulmuş devletlerden birisinin vatandaşı olmayı seçme hakkına sahiptiler. Eğer asıl yaşadıkları yerlerden çeşitli nedenlerle uzak düşmüşlerse geri dönebilecekler ve vatandaş olarak malları üzerinde hak iddia edebileceklerdi. Sevr madde 124 ve Lozan madde 34'e göre, insanlar hangi ülke vatandaşı olmak istedikleri konusundaki kararı bir (Sevr) veya iki (Lozan) yıl içinde vermek zorundaydılar. Sevr madde 126 ve Lozan madde 33'e göre, bireyler bu seçimi yapmadan önce, oturdukları topraklarda "sahip buldukları taşınmaz malları elde tutmakta serbest(tirler)". Ve seçme hakkını yaptıktan sonra bir yıl içinde "ikametgâhlarını seçme hakları lehine kullandıkları devlet topraklarına geçirmek zorundadırlar".

Bu maddeler Türkiye'yi en çok korkutan maddelerdi. Çünkü bu maddeler, Anadolu topraklarında doğup büyümüş, hâlâ Türkiye vatandaşı olan ve mübadele hükümleri dışında kalan Hıristiyanlara ülkeye dönme imkânı tanıyordu. Lozan görüşmeleri sırasında toplu dönmelere açık tavır alan ve bunu engellemeyi başaran Türkiye'nin bireysel dönüşler konusunda yapabileceği bir şey yoktu. Ve ilkesel olarak bireysel bazda geri dönüşleri kabul etmek zorunda kaldı. Lozan'da konunun ayrıntılı olarak tartışıldığı 4 Haziran 1923 tarihli toplantıda, İsmet İnönü "birkaç Ermeni kalkıp Türkiye'ye gelirse, genel af yüzünden bunlar kovuşturulmayacaktır" der. İsmet Paşa'ya göre, "ortalığı karıştırmayan kimseler Türkiye'ye serbestçe dönebilirlerdi". [2]

Lozan'ın bu açık hükümlerine rağmen Türkiye tek bir Hıristiyan'ın bile ülkeye girmesine izin vermedi ve malları üzerindeki haklarını tanımadı. Örneğin, Lozan hükümlerini duyan bir grup Ermeni ve Rum vatandaşı, Temmuz 1923'te Amerika'dan bir gemiyle İstanbul'a geldiler ama karaya indirilmediler. Vatandaş olmalarına rağmen zorla geri gönderildiler. Konu Amerika ile Türkiye arasında diplomatik kriz yarattı. [3]

1922 yılında korkarak Balkan ülkelerine çıkmış olan İstanbullu birkaç varlıklı Ermeni, 1924 yılı başında rüşvet vererek geri döndüler ama olay büyük bir politik skandala dönüştü. Gazeteler günlerce sadece bu konu üzerine yayın yaptılar. Dönemin içişleri bakanı başta olmak üzere, Ermeni vatandaşların dönmesine göz yuman siyasetçiler istifaya zorlandılar, valilik ve emniyet mensupları görevlerinden alındılar ve Ermeni vatandaşlar zorla tekrar yurtdışına çıkarıldı.

Önemli olan şeydu: Mecliste konu hakkında yapılan görüşmeler sırasında içişleri bakanı, Lozan'da haklarında soruşturma olmayan her Ermeni vatandaşın ülkeye geri dönme hakkının kabul edilmiş olduğunu itiraf etti. Ermenilerin dönmüş olmasında kanuna aykırı bir durum yoktu. Fakat rejim tek bir Hıristiyan'ın bile geri dönmesini istemiyordu. Bunun için gerekli düzenleme 2 Temmuz 1924'te, Seyrüsefer Talimatnamesi ile yapıldı. Talimatnameye göre, Türkiye vatandaşları iki gruba ayrıldı, birisi "Türk tebaası Müslümanlar" ve diğerleri

ise Ermeni, Rum ve Yahudilerdi. Müslüman Türk vatandaşlar, yurtdışına hangi nedenlerle ve nasıl çıkmış olurlarsa olsunlar, serbestçe geri dönebileceklerdi. Ermeni, Rum ve Yahudiler ancak (yurtdışına çıktıkları zaman mevcut olmayan) Ankara milli hükümetinden pasaport almışlarsa geri dönebileceklerdi. 1927 yılında kanunun süresi yeniden uzatıldığında, Ermeni, Rum ve Yahudi vatandaşlar, “avdetleri arzu edilmeyen muhtelif anâsıra mensup eşhâs” olarak tanımlandı. [4]

Aslında yurtdışına çıkmış veya çıkartılmış Hıristiyanların gelmelerinden korkan bir tek Ankara hükümeti değildi. Ömrünün son yıllarında Osmanlı hükümeti de benzeri politikayı izliyordu. 27 Haziran 1921’de Milletler Cemiyeti bünyesinde Mülteciler Yüksek Komisyonu kurulmuş ve Fridtjof Nansen bu işle görevlendirilmişti. Nansen’in ilk işlerinden birisi, Anadolu’yu terk etmek zorunda kalan ve sayıları bir milyonu aşan Rum ve Ermeni mültecilerin Türkiye’ye geri dönüşlerini organize etmektir. 1922 yılının Ekim ayında İstanbul’a da giden Nansen, bir dizi görüşme sonucunda, tek bir mültecinin bile evine dönmesine müsaade edilmeyeceğini öğrendi.

1922 yılında, mülteciler için daha sonra Nansen Pasaportu olarak adlandırılacak bir seyahat belgesi hazırlandı ve bu belge sahiplerine uluslararası seyahat etme hakkı tanındı. Hıristiyanların geri dönmesinden korku o denli büyüktü ki, Türkiye uluslararası hukuka aykırı davranmakta bir mahsur görmedi ve çıkarttığı özel bir kanunla, Nansen Pasaportu taşıyanlara sadece transit seyahat hakkı tanıdı. Bu pasaport sahiplerinin ülkeye girmesi yasaktı.

İçerde kalan ve ama yurtdışına çıkartılamayan Ermeni Rum ve Yahudiler ise özel bir sistemle fişlendiler. Gizli tutulan fişleme sisteminde Rumlara 1, Ermenilere 2 ve Yahudilere 3 kodu verildi. Fişleme sistemi, ilk defa Agos gazetesinin 2 Ağustos 2013 tarihinde yayımladığı resmî bir belgeyle bilinir hale geldi. Konuya ilişkin bir açıklama yapan nüfus idaresi yetkilisi, uygulamanın “Lozan’da azınlık statüsü tanınan Rum, Ermeni ve Yahudiler için söz konusu olduğunu” itiraf etti. Nazilerin fişleme yöntemini andıran bu uygulamalar

Türk Apartheid sisteminin kuruluşunu da sembolize ediyordu.

Benzeri durum, Lozan'ın 65 ve 72'nci maddeleri için de geçerliydi. Özellikle 65'inci madde savaş yıllarında el konulan malların geri verilmesi hususu ile ilgilidir ve bu maddenin üçüncü paragrafı çok önemlidir: "İşbu antlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış bir ülkede bulunup, Osmanlı hükümetince uygulanan kural-dışı [istisnai] bir savaş tedbirine konu olduktan sonra, bu ülkede yetkilerini [otoritesini] kullanan Bağlı Yüksek Tarafların [imzacı ülkelerin] şimdi elinde bulunan mallardan kimliği ortaya konulabilecek olanlar, buldukları durumlarıyla, meşru maliklerine geri verilecektir." [5]

İlginçtir, özellikle bu madde Sevr Antlaşması'nda 144'üncü maddede çok daha açık ifadelerle tanımlanmış olan, el konulan malların geri iadesi ilkesini açık olarak kabul etmektedir. Ama bu madde, Türkiye'de Lozan üzerine yapılan tartışmalarda hiçbir biçimde dile getirilmedi ve tartışma konusu yapılmadı. Konuyu ilk defa 2012'de yayınladığım kitapta gündeme getirdim. [6] Aynı aylarda, Türk hükümetinin Ermeni soykırımını inkâr politikalarının en önemli savunucularından diplomat Gündüz Aktan benim görüşümü doğrulayan bir yazı kaleme aldı ve şunları söyledi: "Ermenilerle dolaylı olarak ilgili olan en ilginç hükümler, iktisadi bölümde yer alan 65-72'nci maddelerin hükümleridir... İktisadi hükümler içinde, 'mallar, haklar, menfaatler' olarak isimlendirilen bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde, tehciye tabi tutulmuş olanların tüm hukuku ve tüm çıkarları korunmaktadır." Ama ona göre Ermeniler artık hak iddia edemezlerdi, çünkü konu zaman aşımına uğramıştı.[7]

Sevr ve Lozan'ın ortak maddeleri niye görülmedi?

Vatandaşlık haklarıyla ilgili, Sevr'in 123-131 ve Lozan'ın 30-36'nci maddeleri; mallar ve tazminat konuları ile ilgili, Sevr'in özellikle 141, 142 ve 144'üncü, Lozan'ın 65-72'nci maddeleri; ve savaş suçları konusundaki adalet arayışıyla ilgili, Sevr'in 226-230'uncu

maddeleri üzerine hiç konuşulmamış olmasının bir nedeni olmalıdır. Bana göre ana neden bu maddelerin imparatorluğun ortak mirasıyla ilgili olmalarıdır. Ve bu maddeler üzerindeki tartışma, 1918 öncesi tarih üzerine ve özellikle de Hıristiyanlara yönelik kitlesel imhalar üzerine tartışmayı kaçınılmaz kılardı; istenmeyen buydu. Tartışmanın Lozan için niçin sadece 37-45'inci maddelerle sınırlı yapıldığının sırrı da burada yatmaktadır. Söz konusu maddeler sadece Türkiye Cumhuriyeti devletinin sınırları içindeki bir sorunla, bir ulus-devletin kendi azınlıklarını nasıl yöneteceği sorunuyla sınırlıydı. Ne Sevr'in ilgili hükümleriyle ne de 1918 öncesiyle doğrudan bağlantı kurmaya gerek yoktu.

Bu tablonun bize gösterdiği gerçek, gerek toplumun gerek onun entelektüel aydınlarının, Sevr'in konumuzla ilgili maddelerini ve 1918 öncesini hatırlatan her türlü tartışmadan uzak durmak istemeleridir. Bu nedenle Lozan öncesi tarihle Lozan arasına duvarlar çekildi ve 1923 bir sıfır noktası sayıldı. Bu bakışla, "azınlık sorunları" hakkında konuşulabilirdi ama bu grupların nasıl "azınlık" haline getirildikleri sorusunun sorulmasına gerek yoktu. Oysa Sevr ve Lozan'da "azınlık" sayılan bu nüfus 1918 öncesi nüfusun neredeyse %30'una yakın bir kısmını oluşturuyordu ve hatta bazı bölgelerde hemen hemen eşit (İstanbul) ya da çoğunluk idiler, (örneğin İzmir ve Van). Bunun da ötesinde, Türkiye'de çoğunluk olan Türkler, etnik köken itibarıyla ele alındığında Osmanlı'da çoğunluk değildiler. Lozan'ı sıfır noktası saymak ve öncesiyle araya duvar çekmek tarihçileri bu tatsız sorularla uğraşmaktan kurtarıyordu. Sonuç, 1923 öncesini Cumhuriyet tarih yazımına entegre edecek bir tarih perspektifi yokluğudur.

Lozan'ı sıfır noktası almanın nedeni: yaralanmış ulusal onur

Lozan niçin sıfır noktası sayıldı? Bunu anlamak için, Sevr ve Lozan antlaşmalarının içeriği kadar, özellikle Lozan Antlaşması'nın ve onun sembolü olduğu 1918-1922 Türk Kurtuluş Savaşı'nın Türkler için ifade ettiği anlama yakından bakmak gerekir. Çünkü bu anlam, hem Sevr ve Lozan okumalarının temelini oluşturdu hem de "vatandaşlık hakları ve adalet

arayışları” temelli okumaların önünde ciddi engel teşkil etti.

Osmanlı-Türk tarihinin en sorunlu boyutlarından birisi çok-uluslu bir imparatorluktan ulusal Türk devletine geçiş sürecinde yaşanan büyük kırılmalardır. “Çöküş dönemi” olarak da adlandırabileceğimiz, imparatorluğun son yüzyılında yaşanan bu kırılmalar sadece “katliam”, “soykırım” ve “sürgün” olarak tanımlanan büyük ölçekli ölümcül şiddet olaylarıyla sınırlı değildi. Türklerin bakış açısından bu çöküş dönemi büyük ölçüde askerî yenilgiler, toprak ve iktidar kayıpları, yabancı güçlerce onuruyla oynanma ve aşağılanma biçiminde de yaşandı. Bu sürece, ulusal varoluşa yönelik algılanan tehditlerden kaynaklanan endişe verici bir korku eşlik etti. Bu sayılan özelliklerle tanımlanan bir sürecin, onu yaşayan topluluklar üzerindeki en önemli etkisi, ulusun-topluluğun kendi hakkındaki kanaatinin, değer yargısının sarsıntıya uğramasıdır. Topluluk, kendine yüklediği anlamdan kuşku duymaya başlar. Bu biçimde “taciz edilmiş” tarihin ciddi sonuçlarından birisi, kendine güveni olmayan bir ulusal kimlik ve “yaralanmış ulusal onurdur”.

“Yaralanmış ulusal onurun” sorunlarının neler olabileceği ve üstesinden nasıl gelinebileceği konusuna burada girme şansım yok. Ama konumuz itibariyle şu kadarını söyleyebiliriz ki, Türkler için Kurtuluş Savaşı başarısı ve onu taçlandıran Lozan, “yaralanmış ulusal onurlarına” sürülmüş bir merhem oldu. Cumhuriyet, Türkler için imparatorluğun yıkıntıları üzerinde yükselen kolektif bir projenin, düşmanları tarafından bile saygıyla karşılanan ahlaki zafer abidesi gibiydi ve bu haliyle ulusal ruh üzerinde derin izler bırakmış yenilgilerin, toprak ve iktidar kayıplarının ve aşağılanmanın ilacı gibiydi.

Bireylerde olduğu gibi kolektif topluluklar da kötü olayları, (toprak ve iktidar kayıpları, onurlarıyla oynanma, vb.) hayat hikâyelerine -kendi öz imajlarına- entegre etmekte güçlük çekerler. Unutmaya çalışırlar. Türk devletinin kurucu kadroları, Lozan ve Cumhuriyet’in kuruluşuyla geçmişin karanlık sayfalarını kapattıklarına, yaralarını sardıklarına inandılar. 1923 onlar için yepyeni bir başlangıç, bir çeşit sıfır noktası oldu. Ve sıfır noktasından önceki o sıkıntılı yılları hatırlatan her şeyi unutmak istediler. Oysa “yaralı ulusal onurun” olası

negatif sonuçlarının “tedavi edilebilmesinin” en önemli yollarından birisi, yaşanmış geçmişi, hayat hikâyesine entegre etmekten, onu üzerine konuşulur hale getirmekten geçer. Konumuz açısından bunu anlamı, Lozan öncesi tarihi Lozan’a ve sonrasına entegre edecek bir tarih yazımına sahip olmaktı. Fakat Lozan’ı sıfır noktası olarak ele almak böyle bir tarih yazımını imkânsız kıldı. Bu durum, toplumun kendisi hakkında anlatacağı hikâyenin “anlatım sürekliliğini” koparması olarak da tanımlanabilir. “Anlatım sürekliliğinin” kopmasının olumsuz sonuçlarından birisi de bugün Türkiye’de demokrasi, vatandaş eşitliği ve insan haklarına ilişkin ciddi sorunlar yaşanması ve bu sorunların köklerinin tarihte olduğunun görülememesidir.

Lozan’ı “Kurtuluş” değil, “Kuruluş Paradigması” ile okumak

Bu iddia yukarıda dile getirilenlerin değişik bir biçimde tekrarı da sayılabilir. Lozan bugüne kadar esas olarak veya sadece kurtuluş paradigması içinde tartışıldı. Bu paradigma, 1918-1923 dönemini “Bağımsızlık Savaşı” hikâyesi olarak anlattı. Yapılan tartışmalar daha çok bağımsızlık savaşının yabancı işgal güçlerine karşı anti-emperyalist bir savaş mı yoksa imparatorluğun Türk, Kürt, Ermeni ve Rum nüfusu arasında yaşanmış bir iç savaş mı olduğu sorusu etrafında oldu. İç savaş veya anti-emperyalist savaş tezleri birbirine zıt görünüyor olsalar da, konuya ortak bir noktadan yaklaşmaktadırlar. Bu ortak noktayı egemenlik hakkı meselesi olarak tanımlamak mümkün. Oysa, 1918-1923 dönemini, egemenlik hakkı veya kurtuluş paradigması dışında başka paradigmayla okumak mümkündür. Bu paradigmayı kuruluş paradigması olarak tanımlamak isterim.

1918-1923 dönemini Kuruluş paradigması içinden okumak Lozan’ı sıfır noktası sayarak tarih anlatımında ortaya çıkan kopukluğu ortadan kaldıracak ve onun tarihsel bir perspektif içinde okunması imkânını verecektir. Bu bakış, bugünkü modern Türkiye’nin temel taşlarının sadece 1918 sonrası değil, Birinci Dünya Savaşı yıllarıyla atılmaya başladığını gösterecektir. Bu sayede bugünkü “vatandaşlık hakları ve adalet arayışları” sorunlarının tarihî kökleri

olduğu görülebilecek ve 1918 öncesiyle bağ kurularak bu dönemi 1923 sonrası tarihine entegre edebilen yeni bir tarih yazımı geliştirilebilecektir. [8]

Sinop mutasarrıfının 15 Temmuz 1919 tarihinde Mustafa Kemal'e yazdığı bir rapor konumuza mükemmel bir örnek teşkil eder. Telgrafa göre, Müttefik kuvvetler ve Osmanlı hükümet üyelerinden oluşan karma bir komisyon bölgeye gelmiştir. Ve heyet yerel yöneticilerden bazı isteklerde bulunmaktadır. Bu istekler, geri dönen Hıristiyanların eski yerlerine yerleşmelerinin temini, el konulmuş malların sahiplerine iade edilmesi ve savaş dönemi katliamlarına katılmış suçluların listesinin çıkartılarak bu kişilerin tutuklanmasıdır. Mutasarrıf heyetten şikâyet eder ve “Binbaşı Simit'in [Smith] Türkler ve İslamlar hakkındaki hissiyyâtının fenâ olduğunu anladım” der. Mustafa Kemal cevabi telgrafında, “milli istiklali ve ülkemizin bütünlüğünü sağlamak için milletle beraber serbest çalışmak için askerlikten istifa” ettiğini bildirir. [9]

Bu yazışma bize, “egemenlik hakkı ve bağımsızlık” meselesiyle savaş yıllarında yapılmış haksızlıkların giderilmesi ve suçlarının cezalandırılmasını içeren “vatandaş hakları ve adalet arayışının” 1918-1923 sürecinin iki farklı yüzü olduğunu gösterir. Osmanlı vatandaşı Hıristiyanların savaş yıllarında yaşadıkları haksızlıkların giderilmesiyle Türklerin “egemenlik ve bağımsızlık” istekleri aynı madalyonun iki farklı yüzü gibidir. Eğer Lozan sadece yabancı işgal güçlerine (ve onlarca desteklenmiş Yunanistan'a) karşı verilmiş bir Kurtuluş Savaşı perspektifiyle okunursa, görülemeyecek gerçeklik madalyonun diğer yüzüdür. Yani Osmanlı devletinin Hıristiyan vatandaşlarının hakları ve adalet arayışları...

Lozan başlangıç değil: Ankara, İttihat ve Terakki Politikalarını Devam Ettirdi

Sevr ve Lozan'ı sadece kurtuluş paradigması üzerinden ele alan tarih yazımı, 1918-1923 dönemini Osmanlı'dan radikal kopuş olarak ele aldı ve aslında yaşananın İttihatçı

politikaların kalınan yerden aynen devam etmesi olduğunu göremedi. Dönemi Kuruluş perspektifiyle okumak Lozan'a giden süreci daha iyi anlamamızı sağlayacak ve Lozan'ın bir kopuşu değil, daha çok bir sürekliliği temsil ettiği görülecektir. Ankara rejimi İttihat ve Terakki'nin devamıdır ve İttihat ve Terakki'nin 1913'lerle başlattığı Hıristiyansız bir devlet kurma politikalarına 1918 sonrası yıllarda da aynen devam etmektedir.

Ankara hükümetinin Hıristiyanlara yönelik politikalarının dört temel ayağı vardı. 1) Dışarı çıkmış hiçbir Hıristiyan'ı her ne pahasına olursa olsun içeri sokmamak, 2) Sınırların içinde kalan Hıristiyanları ya nüfus değişimi yoluyla ya da zorla sınır dışına çıkartmak, 3) Ülke sathında dağınık yaşayan Hıristiyanları belli merkezlere toplamak ve 4) Çıkartılan kanun ve kararnamelerle onları ikinci sınıf vatandaş durumuna sokmak. Savaş yılları koşullarında özellikle ilk iki maddeyi hayata geçirmek için yoğun çaba harcandı. Diğer maddeler 1923 sonrasının temel politikaları olacak ve ülkede bir Apartheid rejimi kurulacaktı.

Ankara, daha savaş yıllarında bile, olası bir barış görüşmesinde başlarını ağrıtabilecek en büyük konunun azınlıklar konusu olacağını ve konuyu olası barış görüşmelerinden (Lozan'dan) önce halletmeleri gerektiğini biliyordu. Yıllar sonra İsmet Paşa tüm açık sözlülüğüyle bunu itiraf edecek ve Lozan görüşmelerinden önce, "azınlıklar (ekaliyetler) yüzünden, tarihten gelen alışkanlıkla, büyük ihtilaf çıkacağı(nı)" bildiklerini, bu nedenle, "azınlıklar meselesi(ni) konferansa gitmeden evvel, fiilen" halletmek istediklerini ve bunu da başardıklarını yazar.

[10]

Sınırlı bazı örneklerle, İttihat ve Terakki'nin Hıristiyansız bir devlet kurma politikalarına nasıl devam edildiğini göstermekte fayda vardır: [11] 20 Nisan 1920'de Ankara'da açılan meclisin ilk aldığı kararlardan birisi soykırım suçlularının serbest bırakılması oldu (8 Mayıs 1920). Bunu soykırım suçlarını yargılayan mahkemelerin kapatılması takip etti (11 Ağustos 1920). Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinde görev alarak Ermeni soykırımına doğrudan katılan hapisane kaçkınlarına af çıkartılması alınan bir başka önemli karardır (teklif 22 Ocak 1921, karar 14 Temmuz 1921). Karar tasarisını sunanlardan birisi de Mustafa Kemal'dir. Bu seriye

verilecek en son örnek, Kuvayı Milliye'nin işlediği cinayetlere getirilen aftır (31 Ekim 1923). Konu hakkında mecliste yapılan tartışmalarda, bu affın Ermenilere yönelik 1918 sonrası gündeme gelen cinayetlerin soruşturulmasına engel olmak amacını taşıdığı açık olarak dile getirilir.

Ankara hükümetinin İttihat ve Terakki politikalarına devam ettiğini gösteren en önemli örnek, Emval-i Metruke olarak bilinen, Ermenilerin geride bıraktıkları mallarla ilgili çıkartılan kanunlardır. Bilindiği gibi, İttihat ve Terakki Partisi, soykırım sırasında Ermeni malların yağma edilmesinin önüne geçmek ve mallara doğrudan el koymak amacıyla 26 Eylül 1915'te bir kanun çıkartmıştı. Fakat savaştan sonra işbaşına gelen anti-İttihatçı hükümetin girişimiyle, 4 Kasım 1918'de Osmanlı Meclisi, "Tehcir Kanunu" olarak bilinen 27 Mayıs 1915 tarihli geçici kanunu anayasaya aykırı sayarak iptal etti. Bunu Ermenilerin geri dönmeleri ve el konulan mallarının kendilerine iade edilmesine ilişkin bir dizi kararname takip etti. 12 Ocak 1920'de çıkartılan bir kanunla da 26 Eylül 1915 kanunu tüm sonuçlarıyla birlikte iptal edildi. Ve hayatta kalan Ermenilere veya yakınlarına malların iadesine daha sistemli bir biçimde devam edildi.

İşte Ankara hükümetinin en önemli eylemlerinden birisi, 12 Ocak 1920 kanununu iptal etmek olacaktır. Ve iptalin en önemli nedeni ise yakında başlayacak olan Lozan görüşmeleridir. Mecliste konuya ilişkin yapılan görüşmelerde Lozan korkusu açık olarak dile getirilir. 12 Ocak 1920 kanunu yürürlükte kalmaya devam ettiği müddetçe Müslümanların eline geçmiş olan tüm mal ve mülklerin sahiplerine iadesi kaçınılmazdı. Ve Lozan görüşmelerinde Türkiye'den, Emval-i Metrukeleri sahiplerine iade etmeye devam etmeleri istenebilirdi.

Bu nedenle 14 Eylül 1922 tarihinde çıkartılan bir kanunla 12 Ocak 1920 kanunu iptal edildi ve 26 Eylül 1915 kanunu yeniden yürürlüğe girdi. Fakat aradan geçen dönemde birçok değişiklik olmuştur. 1918 sonrası birçok Hıristiyan buldukları yerleri terk etmek zorunda kalmışlardır. 15 Nisan 1923'te yeni bir kanun yapılır ve 26 Eylül 1915 tarihli kanun yeni

koşullara uygun hale getirilir. [12] Bunu bir dizi başka kanun ve kararname takip edecektir. Bu kanun ve kararnameler, bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuk sisteminin temellerini oluşturmaktadır. [13]

Bu örnekler bize, 1918-1923 arasını ve Lozan'ı kurtuluş paradigmasıyla ele almanın eksikliklerini göstermeye yeter. Dönemi kuruluş paradigmasıyla okuyarak hem Lozan'ı öncesiyle birleştirebiliriz hem de bugün Türkiye'deki "vatandaş hakları ve adalet arayışı" sorunlarının kökenlerini daha rahat anlayabiliriz.

Lozan'ı sıfır noktası almak: ulus eksenli tarih yazımı doğuşu ve tuhaflığı

Lozan'ın sıfır noktası olarak alınmasının ve öncesiyle bağların koparılmasının önemli bir olumsuz sonucu daha oldu. Lozan öncesi, hepsi Osmanlı toplumunun üyeleri olarak farklı grupların ortak yaşadıkları tarih, Lozan sonrası her bir grubun ayrı ve farklı tarihi olarak yeniden yazılmaya başlandı. Bölgenin ortak tarihi ulus temelli kompartımanlara bölündü ve iç içe geçmiş yaşanan ortak tarih ortadan kalktı. Bu tarih yazımlarında diğeri ya hiç yer almadı ya da geçerken değinilen önemsiz bir ayrıntı oldu. Bu ulusal tarihin yazılabilmesi için, her bir ulus grubunun kendisini geçmişe projeksiyon ederek, kendi ulusunu kolektif aktör düzeyine çıkartması gerekiyordu, öyle de oldu. Ana aktörlerinin, o dönem mevcut olmayan ve sonradan inşa edilen ulus grupları olduğu bir tarih yazımının, imparatorluğun kozmopolit tarihini kavraması ve anlaması mümkün değildi. Bu tür bir tarih yazımı ancak yaşanan gerçekliği ve onun üzerinde yükseldiği olgusal hakikatleri çarpıtmakla yaratılabilirdi. Öyle de oldu. Bugün düzeltilmesi gereken budur. Osmanlı'nın kozmopolit tarihine uygun yeni bir tarih yazımı inşa edilebilmelidir. Tarih yazımının birçok alanında bu yönde çok ciddi adımların atıldığı bir gerçektir ama en azından parçası olduğum soykırım ve kitlesel katliamlar alanında bu ihtiyacın kendisini dayattığını özel olarak belirtmek isterim.

Sonuç yerine

Ana soru Őu: Gözlerimizin önünde akıp giden olaylar zincirini tıpkı Sevr ve Lozan konusunda yaptığımız gibi sadece toprak ve sınır soruları olarak mı okuyacak ve konuŐacađız; yoksa günümüzü ve buna bağlı olarak Sevr ve Lozan'ı bölge insanının "vatandaşlık hakları ve adalet arayışları" sorunlarını merkeze alan bir tarzda mı okuyacağız? Bunun için, Lozan'ı sıfır noktası saymayan ve inşa ettiği duvarları aŐabilen entegre tarih yazımı Őart. Sevr ve Lozan'ı geçmişe ait toprak ve sınır tarihi olarak değil, nasıl bir bölge istediğimize bağlı, bugnmzn ve yarınımızın bir parçası olarak yeniden okunmak gerekir. Bu okuma, her bir ulus grubunun kendisiyle ilgili tarih okumasının ötesine geçmek zorunda. İhtiyaç olan, bugüne kadar içine hapsolduğumuz kendi ulusal tarihlerimize sıkıŐmıŐ dünyalarından çıkmak ve hepimizin katılacağı yeni bir sohbeti (conversation) baŐlatmaktır. Bu conversation, yeni entegre tarih yazımının köŐe taŐlarını oluŐturacaktır.

Eğer Sevr ve Lozan antlaşmalarının toprak ve sınır sorunları ötesine giden ortak noktalarını kavrar ve üzerlerine yeni bir konuŐma tarzı yaratabilirse, bölge tarihi üzerine konuŐmanın ortak dilini yaratmaya önemli bir katkı yapabiliriz.

NOTLAR:

[1] Sevr ve Lozan antlaşmalarının tam metinleri için Türk Tarih Kurumu arŐivi.

[2] Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, cilt 6, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993), s. 161, 158.

[3] Ayrıntılı bilgi için, Taner Akam, mit Kurt, Kanunların Ruhu, Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), s. 181-185.

[4] a.g.e., 204-209.

Kaynak:

<https://www.k24kitap.org/tartisma/sevr-ve-lozani-ortak-noktalari-uzerinden-okumak-4412>